

DE LICHENOLOGISCHE HERFSTEXCURSIE 1976 NAAR DRENTE

door Maarten Brand

De tweede lichenologische excursie werd, zoals op de eerste in het voorjaar 1976 in Putten besloten was, gehouden op 25 en 26 september 1976 in Drente, met als standplaats Wijster, waar we logeerden in pension Eldorado. De meeste deelnemers arriveerden vrijdagavond: André Aptroot, Marijke Arnolds, Dieuwke en Maarten Brand, Han van Dobben, Nan Ernste, Jan Frencken, Jan Hendrik Ietswaard, Peter Jan Keizer, de heer Kets, Pim van der Knaap, Jenneke Krüger, Wim Loerakker, Joost Meltzer, Carla Ritzema, Harrie Sipman, Johan Steenhuis en Mariëlle van der Voort. De volgende dag zou ook Marius Harkema nog arriveren, en zaterdagavond en zondag was ook prof. Barkman aanwezig. Zowel 's zaterdags als 's zondags ging men in drie groepen op excursie.

Een groep onder leiding van Maarten Brand bezocht eerst een paar oude eiken in Spier, waarop o.a. *Parmelia elegantula* en *Ochrolechia yasudae* bleken te groeien. Na het inspecteren van een oude linde in de tuin van een boerderij werden we door de boerin op de koffie genodigd, waar we dankbaar gebruik van maakten. Hierna reden we naar Dwingeloo, en bekeken de 15^e eeuwse, doch helaas recentelijk gerestaureerde kerk. Daardoor leek hij aanvankelijk niet interessant, maar hij leverde toch nog zo'n 20 soorten op waaronder als bijzonderheid *Lepraria xantholyta*.

Bij Diever bekeken we het hunebed. Dit is met 14 soorten lichenen een "gemiddeld" hunebed; de meeste algemene typische hunebedsoorten waren aanwezig: *Acarospora fuscata*, *Lecanora polytropa*, *Lecidea fuscoatra*, *L. tumida*, *Parmelia conspersa*, *Rhizocarpon obscuratum* en *Sarcogyne simplex*.

Tenslotte bezochten we het Diever Zand; hoewel de stafkaart stuifzand vermeldde, vonden we maar een klein stukje sterk omgewoeld, licheenloos zand. Wel

waren er open dennenbossen met een ondergroei van kraaiheide, en langs de paden af en toe *Carex trinervis*: een ongewoon gezicht als men de plant alleen uit duivalleien kent. Aan lichenen leverde hij naast onder andere fraai *Cladonia cornuta*, een drietal problemen op. Gezeten bij een afgezaagde boomstronk vielen ons minuscule geelgroene bolletjes op, die op het zaagvlek groeiden. In het veld dachten we aan óf een alg, óf een ascomyceetje, maar thuis bleek het om de peritheciën van een echt licheneen te gaan: *Thelocarpon epibolum*, een nieuwe soort, ja zelfs een nieuwe familie voor ons land. *T. epibolum* is een soort met een wijde, voornamelijk boreaal-montane verspreiding, maar schijnt nergens algemeen te zijn; behalve op rottend hout kan hij ook groeien op afgestorven lichenen. Verder vonden we op dood dennehout en op denneschors een wit korstvormig licheneen met ronde, in het midden samenvloeiende soralen, dat P+rood en K+geel reageerde, atranorine en fumaarprotocetraarzuur bevatte naar uit dunnelaag chromatografie bleek. In het veld werd de naam *Catillaria lightfootii* genoemd, en inderdaad komt men met Laundon's tabel voor steriele korsten op deze soort uit, maar het thallus verschilt toch nogal van fertiel materiaal van deze soort, zoals die o.a. ook in ons land in de vorige eeuw voorkwam; de laatste is nl. voor zover ik gezien heb steeds P-, en niet of nauwelijks soredieus. Het derde probleem betrof een kleine *Arthonia* op rottend hout, gelijkend op *A. exilis*, maar toch wel anders.

Een groep onder leiding van Harrie Sipman begon de veldwerkzaamheden van het weekend met inspectie van laanbomen onderweg naar het Orvelter Zand. Bekeken werden zo populieren en eiken nabij het viaduct in de weg Beilen-Westerbork. Dit leverde zo waar nog *Usnea*'s van wel 1 cm lengte op, naast een reeks van de bekende epiphyten. Een volgende stop was bij eiken langs de weg Westerbork-Zweelo, met als beste vondst *Parmelia laciniatula*, die de meesten van ons nog niet eerder gezien hadden. Langs het kanaal bij Orvelte zaten de

eiken nog beter in de epifyten, met vrij wat *Usnea*, en *Evernia prunastri* van 4 cm lengte.

Door al deze epifyten kwamen we wat laat bij het hoofddoel van de eerste ochtend, het Orvelter Zand. In tegenstelling tot onze verwachting zagen we weinig stuifzand, maar meer heide. Een bijzonderheid voor velen van ons was het voorkomen van *Cladonia strepsilis* in Erica-heide. Ook verder waren de *Cladonia*'s er goed ontwikkeld, met o.a. opvallend veel *Cladonia rappii*.

Na het inspannende en wat uitgelopen ochtendprogramma werd de middag meer aan "lichenologisch toerisme" besteed. Eerste doel was het hunebed Papelose Kerk. Dit is gerestaureerd en er zit een hek omheen. Bij de ingang kun je toegangskaartjes kopen, en boekjes met interessante informatie over het hunebed. Dit bed zelf lag vroeger in heidevelden, maar is door de bebossing nu in denneplantages gehuld. Dit en de restauratie en het bezoek hebben de epilithische licheenvegetaties wsch. geen goed gedaan, maar er was nog een (bekende) steen met veel *Umbilicaria deusta*.

Het tweede en laatste excursiepunt was een hoop stenen in het bos bij het Sleenerzand waar prof. Barkman *Stereocaulon dactylophyllum* gevonden had. Voor we deze gevonden hadden, maakten we eerst een lange maar fraaie wandeling door de bossen en dichte jeneverbesstruwelen, een verademing na al het gedrentel van de ochtend.

Een derde groep, onder leiding van Han van Dobben, maakte zaterdag een ronde langs Nuil, Ruinen, Echten en het Norgerholt. De aandacht werd in de eerste drie plaatsen gericht op laanbomen. Bij het Norgerholt werd behalve het zeer bekende bos, ook een hunebed bekeken.

's Avonds hielden we een korte informele vergadering op het Biologisch Station, waar we door prof. Barkman werden verwelkomd. De belangrijkste mededeling was dat de Bryologische Werkgroep tijdens de na-jaarsexcursie op Texel accoord is gegaan met ons voorstel tot aansluiting dat we in Putten besproken heb-

ben. Er is besloten dat er een gezamenlijke voorjaars-
excursie komt, en aparte najaarsexcursies; aan het
bestuur van de Werkgroep wordt een functionaris toe-
gevoegd, een tweede sekretaris, met als taak het orga-
niseren van het lichenologische najaarsweekend, en
het behartigen van de overige specifiek lichenologi-
sche zaken. Besluiten die de hele Werkgroep betreffen
kunnen voortaan alleen genomen worden op de vergade-
ring tijdens de voorjaarsexcursie, als zowel bryologen
als lichenologen aanwezig zijn. Dit geldt ook voor de
te verkiezen tweede sekretaris, zodat we nu alleen een
voordracht van twee kandidaten konden opstellen. Met
grote meerderheid van stemmen kwamen Han van Dobben
en Maarten Brand uit de bus. Besloten werd om de na-
jaarsexcursie 1977 in Friesland te houden. Vervolgens
vertoonde prof. Barkman een interessante serie dia's
over epifytische lichenen en licheenvegetaties.

's Zondags ging men weer in drie groepen op excursie.
Een groep onder leiding van Maarten Brand ging naar
het Orvelter Zand. Opvallend was de grote hoeveelheid
Cetraria islandica, en natuurlijk de talrijke soorten
Cladonia, waaronder *C. rappii*. Andere vermeldenswaar-
dige vondsten waren *Lecidea oligotropha*, in grote hoe-
veelheden op ruwe humus, waar opslag uit de heide ge-
kapt was, *Bacidia lignaria* en *Baeomyces roseus*.

Na de lunch in Schoonaard ("klassieke muziek kan nou
eenmaal niet in een café, als er klanten zijn, ook als
deze het op prijs stellen, het brengt de naam van je
zaak in discrediet"), ging het onder aanvoering van
Barkman over allerlei bospaadjes naar Odoorn, waar
het hunebed D34 tussen Odoorn en Valthe werd bezocht.
De voornaamste bijzonderheid op dit kleine, relatief
ongestoorde hunebed was *Stereocaulon evolutum*. Hiervan
is dit de enige vindplaats, op een zeer klein plukje
op D31 na.

De Kléncke, een landgoed bij Oosterhesselen viel te-
gen, zodat we snel weer vertrokken naar Sleen, met
zijn fraaie oude eiken op de brink. Hier deed Barkman,
juist voordat we moesten vertrekken om op tijd weer in

Wijster te zijn, de meest spectaculaire vondst van de excursie: *Anaptychia ciliaris*! Hiermee is het aantal recente vindplaatsen van deze zeer sterk achteruitgegangene soort op 6 gekomen. Dit inclusief de vondst bij Burgerbrug, N van Alkmaar, waar hij twee weken eerder, op de terugweg van de Texel-exkursie, gevonden werd. De vindplaats op Schouwen is intussen wel verdwenen, maar een zevende recente vondst is gedaan op de najaarsexcursie 1977 bij Aduard (in press). Andere leuke vondsten waren *Physcia dubia* op een eik en de typische, geelgroene, usninezuur bevattende variëteit van *Haematomma ochroleucum* (var. *ochroleucum*); van deze var. was slechts één vondst uit Nederland bekend (Weerselo, op zandsteen, coll. Marius Harkema 1975).

De groep met Harrie Sipman ging eerst naar het Terhorster Zand. Dit terrein met een grote afwisseling van *Calluna*-heide, stuifzand en noordhellinkjes, leverde naast de bekende *Cladonia*'s, o.a. ook *Micaria* (voorheen *Bacidia*) *lignaria*, een korstvormig lichemeen dat vooral op steile noordhellinkjes in oude, met heide dichtgegroeide, stuifzanden te vinden is; het bestaat bijna alleen uit zwarte, bolronde apotheciën.

Na een eind verder gereden te zijn richting Beilen, sloegen we linksaf langs de Beilervaart, waar langs de weg veel iepen staan. Bijzonderheid is dat de iepen hier niet, zoals gebruikelijk, op kleigrond staan, maar op zand. Volgens de theorie zouden ze daarom minder rijk aan epifyten moeten zijn. Nu zijn we heden ten dage in Nederland al gauw tevreden met epifyten, en wij hebben dan ook met veel genoegen rondgeneusd op deze iepen. Er stonden geen echte zeldzaamheden, maar de *Ramalina*'s waren redelijk ontwikkeld, en zelfs *Lecidella elaeochroma* werd gezien.

Na de lunch werd een van de lichenologische hoogtepunten van Drente bezocht, het Norderger Holt. Dit is een van de weinige "oerbossen" in Nederland, die nooit kaalgekapte zijn geweest. Het heeft een zeer gevarieerde opbouw met struiken, lage bomen, en verspreide hoge eiken, echte woudreuzen. Opvallend zijn de grote hulst-

struiken/bomen. De licheenvegetatie heeft wel wat weg van het Speulder en Sprielder bos, met o.a. *Graphis elegans*, *G. scripta*, *Thelotrema lepadinum*, *Pertusaria's*, *Gyalideopsis anastomosans*.

Tot besluit werd het Zeyer Noorderveld aangedaan. Daar groeiden volgens zeggen in een oude Calluna-heide erg forse *Cladonia's*. Toen we er aankwamen bleek dat in het kader van een goed beheer van heidevelden, men deze oude heide onlangs afgebrand had. De herbegroeiing was nog niet ver genoeg om goede *Cladonia*-vegetaties te laten ontstaan, maar wel vonden we tot onze vreugde op diverse plaatsen *Pycnothelia* (vroeger *Cladonia*) *papillaria*! Deze soort schijnt in ons land in dergelijke pionierstadia zijn optimum te hebben.

De groep onder leiding van Han ging eerst naar de staatsbossen bij Spier, waar vooral op terrestrische *Cladonia's* gelet werd. Het terrein de Kibbelhoek leverde een heitje met fraaie *Cladonia's*. Langs de Benderse weg werd eikebos bekeken met walletjes. Hier is een doorgegroeid eikenhakhout dat zich gedraagt als een *Dicrano-Quercetum*. Het bevat o.a. terrestrische epifyten als *Evernia prunastri*, *Pseudevernia furfuracea*, *Platismatia glauca*. Daarna werd tot besluit Diever en Berkenheuvel aangedaan.

Bij de soortenlijst

- A. veldwaarnemingen door Marijke Arnolds
- B. veldwaarnemingen door Maarten Brand
- E. veldwaarnemingen door Nan Ernste
- F. veldwaarnemingen door Jan Frenken
- K. veldwaarnemingen door Pim van de Knaap
- S. veldwaarnemingen door Harrie Sipman
- () niet op de excursie, tussen 1974 en 1976 gevonden
- f. met apotheciën
- P. op *Populus*
- Q. op *Quercus*
- T. op *Tilia*

onderstreept: meegenomen en gecontroleerd

vindplaatsen

1. Norgerholt; op Quercus en Ilex in oud bos (25-9: A, E; 26-9: S)
2. Zeyen, Noorderveld; droge en vochtige heide (26-9: S)
3. Tussen Beilen en Hoogersmilde; op iepen langs weg langs Beilervaart (26-9: S)
4. Diever Zand; open dennebos, stukjes hei, granietkei (25-9: F, B)
5. Diever, hunebed (25-9: F, B)
6. Dwingelo, op de kerk (25-9: F, B)
7. Spier, op eiken en linde aan weg (25-9: F, B; 26-9: K)
8. Beilen, Terhorster Zand; stuifzand, heide (26-9: S)
9. Weg Beilen-Westerbork; op eiken en populieren (25-9: S)
10. Weg Westerbork-Zweelo, 1 km van W.; op eiken langs de weg (25-9: S)
11. Orvelte, op eiken langs weg langs kanaal (25-9: S)
12. Orvelter Zand; heide, Corynephorretum, granietkei (25-9: S; 26-9: F, B)
13. Schoonoord-Sleen, hunebed Papelose Kerk, D 49 (25-9: S)
14. Odoorn-Valthe, hunebed D 34 (26-9: F, B)
15. Oosterhesselen, landgoed De Kléncke; eiken en vruchtbomen (26-9: F, B)
16. Sleen; op eiken en populier op de brink (26-9: F, B)
17. Nuil, weg Spier-Pesse, op eiken langs weg (26-9: K)
18. Echten, op eiken langs weg (26-9: K)
19. Westerveld, hunebed (25-9: E)

Soortenlijst lichenenexcursie Drente herfst 1976

<i>Acarospora fuscata</i>	5 13 19
<i>Anaptychia ciliata</i>	16Q
<i>Arthonia lurida</i>	1
<i>radiata</i>	7T
<i>spadicea</i>	1
sp.	<u>4</u> op rottend hout
<i>Bacidia lignaria</i>	8 op takje, 13t
<i>nitschkeana</i>	4 8 12 op Calluna
<i>umbrina</i>	(13)
<i>Baeomyces roseus</i>	<u>12</u>
<i>rufus</i>	4 12 13
<i>Buellia alboatra</i>	6
<i>griseovirens</i>	<u>3</u> 7QT <u>9</u> PQ 10 16 17
<i>punctata</i>	<u>3</u> 7QT <u>9</u> P 10 11 15 16 17
<i>Calicium glaucellum</i>	(<u>1</u>)
<i>viride</i>	1
<i>Caloplaca citrina</i>	6
cf. <i>flavovirescens</i>	6
<i>heppiana</i>	6
<i>lithophila</i>	6
<i>saxicola</i>	6
<i>Candelaria concolor</i>	7Q 18
<i>Candelariella aurella</i>	14 cement
<i>reflexa</i>	15
<i>vitellina</i>	3 5 6 7 13 15
<i>xanthostigma</i>	3
<i>Catillaria denigrata</i>	<u>4</u>
<i>griffithii</i>	7T 15
cf. <i>lightfootii</i>	4
<i>Cetraria chlorophylla</i>	(<u>1</u>) 4
<i>islandica</i>	12
<i>Chaenotheca ferruginea</i>	4
<i>stemonea</i>	1 4
<i>Cladonia arbuscula</i>	4 <u>12</u>
v <i>mitis</i>	12
<i>chlorophaea</i> s.l.	4 8 12
<i>coccifera</i>	4 8 <u>12</u>
<i>coniocraea</i>	1 4 12

Cladonia	crispata	12
	cryptochlorophaea	<u>8 12</u>
	digitata	1
	floerkeana	8 12
	glauca	4 8 <u>12</u>
	gracilis	4 8 <u>12</u>
	macilenta	4 <u>12</u>
	merochlorophaea	<u>8 12</u>
	v novochlorophaea	<u>12</u>
	pityrea	4 8 <u>12</u>
	polydactyla	1
	portentosa	4 8 12
	rappii	4 <u>12</u>
	strepsilis	<u>12</u>
	subulata	4 12
	uncialis	8 12
	verticillata	4 12
	zopfii	8 12
Cornicularia	aculeata	8 12
	muricata	8 12
Dimerella	diluta	1
Evernia	prunastri	1 4 7QT 9PQ 10 11 15 16 17 18
	f herinii	9Q 10 17 18
Graphis	elegans	1
	scripta	1
Gyalideopsis	anastomosans	1
Haematomma	ochroleucum	<u>16</u>
	v porphyrium	1 7 15 16 17 18
Hypogymnia	physodes	1 4 7QT 9PQ 10 11 12et (13)
	tubulosa	4 7T
Lecania	erysibe	6
Lecanora	albescens	6
	atra	6
	carpinea	3 7 9P 11
	chlarona	7 9Q 10 11 13Fagus
	chlarotera	3 7T 9P 11 16 17 18
	conizaeoides	1 4 5 7 9PQ 10 11 12 14 17 18

Lecanora dispersa	6 7a 11e 13c 16P
expallens	1 3 7 9PQ 10 11 15 16 17
	18
hageni	16P
polytropa	5 13 19
saligna	7Q 15
subfuscata	1
Lecanactis abietina	1f
Lecidea albocaerulescens	13
fuscoatra	5 14
granulosa	1 4 8 12 13 14
lithophila	14
lucida	4 5 6 13 14
macrocarpa	13 14
oligotropha	8 <u>12</u>
orosthea	(5)
promixta	
f rupicola	(13)
saepincola	4
scalaris	1 4 11 16
soredizodes	<u>4f</u> 5 6 13 14
symmicta	<u>11</u> 12
tumida	4 5 14
uliginosa	1 4 8 12f
Lecidella elaeochroma	3 7 15
scabra	<u>6</u>
Lepraria candelaris	<u>1Q</u>
incana	1 4 5 9PQ 10 12 13 14 15
	17 18
xantholyta	<u>6</u>
Ochrolechia yasudae	<u>7</u>
Parmelia acetabulum	<u>3</u> 7T 9P 10 16 17 18
caperata	17
conspersa	5 13 14 19
elegantula	<u>7</u>
exasperatula	<u>3</u> 7T 10 15
glabratula	1
ssp fuliginosa	13
laciniatula	7 10 15
revoluta	17

<i>Parmelia saxatilis</i>	1 17
<i>subaurifera</i>	1 9PQ 10 15 17 18
<i>subrudecta</i>	7 9P 15 17 18
<i>sulcata</i>	3 4 7 9PQ 10 11 12 16 17
<i>tiliacea</i>	17
<i>Parmeliopsis ambigua</i>	12
<i>Pertusaria albescens</i>	1 3 16 17 18
<i>amara</i>	1 7 11 18
<i>coccodes</i>	7 17 18
<i>hemisphaerica</i>	1
<i>cf hymenea</i>	1
<i>leioplaca</i>	(1)
<i>pertusa</i>	7 11? 17
<i>Physcia adscendens</i>	<u>10</u>
<i>caesia</i>	3 7T 17
<i>dubia</i>	16
<i>orbicularis</i>	7appelboom
<i>tenella</i>	<u>3f</u> 7 9P 10 15 16 17 18
<i>Physconia grisea</i>	<u>3</u> 16
<i>Phlyctis argena</i>	7 10 11 17 18
<i>Platismatia glauca</i>	1 4
<i>Porina chlorotica</i>	1hulst
<i>Protoblastenia quernei</i>	(1)
<i>Pseudevernia furfuracea</i>	1 4 7(C-) 9Q 11 17 18
<i>Ramalina farinacea</i>	1 3 7 9 10 15 16 17 18
<i>fastigiata</i>	3 7 9 <u>10</u> 16 17 18
<i>Rhizocarpon obscuratum</i>	4 5 <u>12</u> 13 14 19
<i>Rinodina subexigua</i>	<u>6</u>
<i>Sarcogyne simplex</i>	5 12 14
<i>Schismatomma decolorans</i>	1 7 17 18
<i>Stereocaulon condensatum</i>	8
<i>evolutum</i>	14
<i>Trapelia involuta</i>	5 13 14
<i>coarctata</i>	4 6
<i>Thelocarpon epibolum</i>	4
<i>Usnea subfloridana</i>	<u>9Q(cf)</u> <u>10</u>
<i>Verrucaria muralis</i>	6
<i>nigrescens</i>	6
<i>Xanthoria aureola</i>	6
<i>candelaria</i>	<u>3</u> 7 10 15 16 17 18
<i>parietina</i>	10 15
<i>polycarpa</i>	3 7 9P 10 11 17 18